

De Geelgors in Vlaams-Brabant

Verspreiding en beheer

Iwan Lewylle

Lange tijd bleef de vraag hoe het met de Geelgors in Vlaams-Brabant was gesteld onbeantwoord. In de regio Tienen-Hoegaarden waren er sterke aanwijzingen dat de populatie Geelgors stabiel was of zelfs toenam. In het westen van de provincie weerklonk dan weer een heel ander verhaal. Het Pajottenland telde waarschijnlijk al maar minder Geelgorzen, terwijl de soort in het noordwesten van de provincie quasi uitgestorven leek. In elke Vlaams-Brabantse regio werden inspanningen geleverd om de Geelgors te helpen, maar met welk effect? Welke terreinacties waren doeltreffend? Waar is er nood aan extra beheermaatregelen? Met dit Bijzonder Natuurbeschermingsproject kwam Natuurpunt Studie met enkele antwoorden op de proppen.

Figuur 1:

De Geelgors is een kleurrijke zangvogel met een zeer herkenbare zang.

Foto: Raymond De Smet

De Geelgors (*Emberiza citrinella*) is één van de grotere, inheemse gorzensoorten. Hij meet tot 17 cm. Enkel de Grauwe Gors (*Millaria calandra*) is groter en robuuster. Met geelgekleurde kop en buik, en rosbruine stuit is de Geelgors een opvallende verschijning (Figuur 1). Vrouwtjes zijn minder bontgekleurd dan de mannetjes, ondanks de lichtgele zweem op de kop. De zang is zeer herkenbaar en wordt vaak vergeleken met de aanzet van de 'Vijfde symfonie van Beethoven'. De contactroep is niet meer dan een korte 'trrp' of 'tsih'.

Ondanks het feit dat de Geelgors in verschillende types leefgebied voorkomt, heeft de soort in Vlaanderen toch enige affiniteit met landbouwgebied. Het landschap moet wel voldoende kleinschalig en heterogeen zijn. Heel wat vrouwtjes maken hun nest in kleine landschapselementen, maar sommigen nestelen in vegetatierijke ruigtes net boven of op de grond. Eieren hebben vaak onregelmatige, fijne lijnen wat deze soort de volksnaam 'schrijvertje' opleverde. De Geelgors heeft vaak twee tot drie nesten per jaar.

In de zomermaanden bestaat het voedsel voor driekwart uit ongewervelden en een kwart uit plantaardig voedsel. In de wintermaanden zijn de gorzen quasi volledig aangewezen op granen van verschillende landbouwgewassen en zaden van akkerkruiden. Vlaamse broedvogels zijn voornamelijk sedentair, hoewel er wel enig zwerfgedrag kan optreden gedurende koude winters. Geelgorzen vormen vanaf het najaar tot begin maart wintergroepen en verblijven die periode vaak op stoppelvelden, ruigtes of specifieke percelen met wintervoer nabij haagkanten en bosranden.

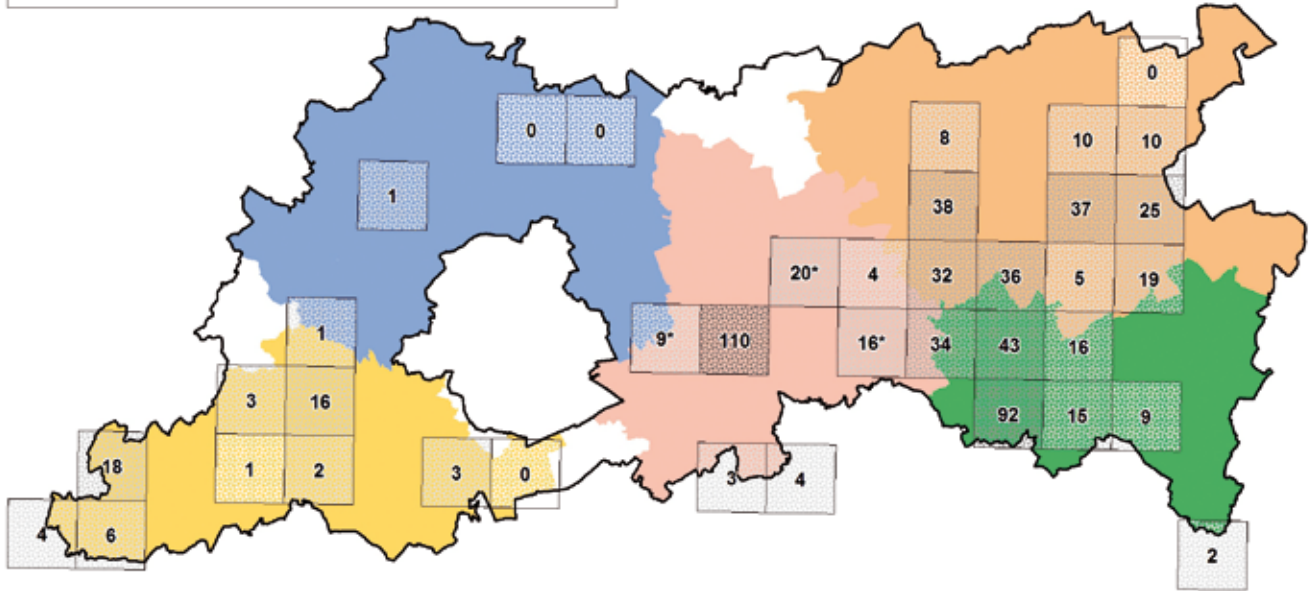
Vrijwilligers in de bres voor de Geelgors

Natuurpunt Studie ging samen met een veertigtal vrijwilligers in 2009 van start met een Bijzonder Natuurbeschermingsproject waarbij de populatie Geelgorzen in de provincie steekproefgewijs in kaart werd gebracht. Dit project werd gesubsidieerd door de provincie Vlaams-Brabant.

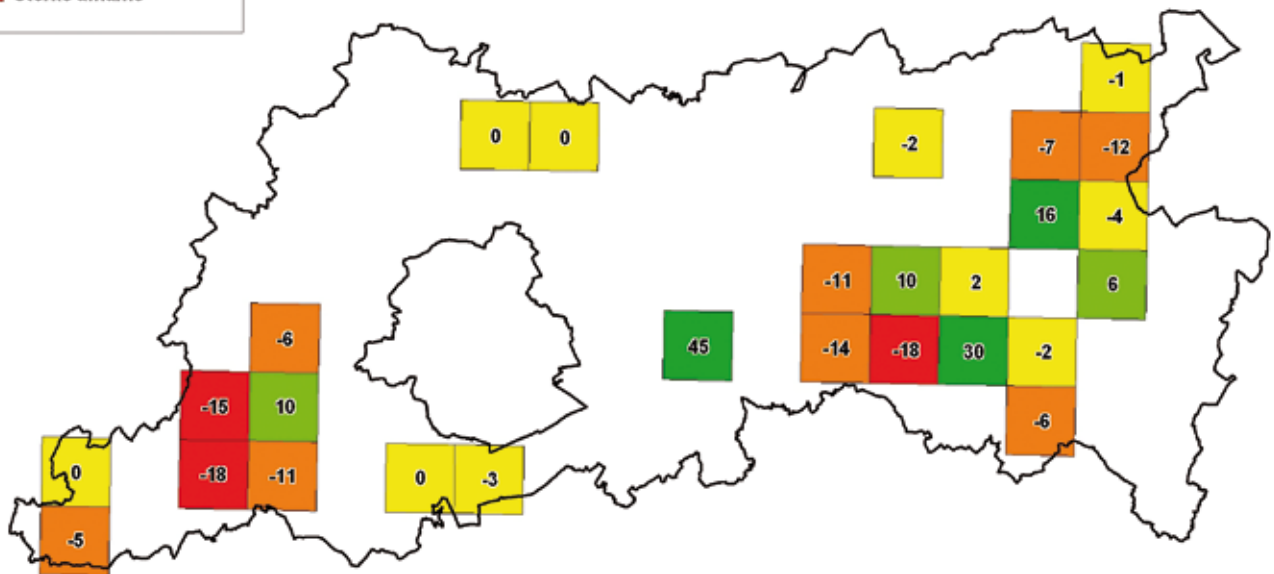
In navolging van het succes van de akkerreservaten in de regio Tienen-Hoegaarden (Guelinckx, 2008) werden in de winter van 2009-2010 ook in andere regio's percelen met overstaand graan aangelegd waarop vervolgens de aanwezige winterpopulaties gorzen werden geteld. In het daaropvolgende broedseizoen werd tevens een grootschalige inventarisatie op poten gezet om de regionale trends van de broedvogelpopulatie Geelgorzen te onderzoeken. Daarnaast werden de verschillende provinciale vogelwerkgroepen, voornamelijk VWG Citrinella en VWG Noordwest-Brabant, zoveel mogelijk geïnformeerd over de al maar groeiende werking in functie van akkernatuur in binnen- en buitenland.

Broedvogelpopulatie

De hoogste dichtheden aan Geelgorzen werden gedurende atlasperiode 2000-'02 in oostelijk Vlaanderen opgetekend (Vermeersch *et al.*, 2004). Hageland, Haspengouw en de Krijt-Leemregio stonden toen te boek als één aaneengesloten kerngebied met enkele UTM-hokken van 5x5 km met 70 à 90 broedparen. In het Pajottenland, het zuidwesten van Vlaams-Brabant, werd nog een populatie van enkele honderden broedparen gevonden, aansluitend op de populatie in de Vlaamse Ardennen. Dichtheden van meer dan 20 broedparen/25 km² werden hier in 2000-'02 niet opgetekend. Het noordwesten van Vlaams-Brabant was toen al grotendeels verlaten.

Figuur 2:
Dichtheid territoria Geelgors in 2010 over de werkingsgebieden van de (vogel)werkgroepen – traditionele landschappen in Vlaams-Brabant.

Figuur 3:
Verschil aantal territoria in 2010 t.o.v. de atlasperiode 2000-2002 per 5x5 km UTM-hokken. Er werden 27 UTM-hokken in 2010 geteld waarvoor nauwkeurige data uit de atlasperiode voorhanden was.

De hoogste dichtheden werden op het plateau van Leefdaal – Korbeek-Lo en Hoegaarden, met respectievelijk 110 en 92 territoria, opgetekend. Twee hokken in Droog Haspengouw telden respectievelijk 36 en 43 territoria, terwijl centraal in het Hageland vier hokken met meer dan 30 territoria in kaart werden gebracht (range 32-38). In de overige hokken in de Brabantse Leemstreek, het Hageland en Droog Haspengouw werden meestal 10 tot 20 broedparen/25 km² opgetekend. In het Pajottenland bedroeg het aantal broedparen respectievelijk 16 en 18 per UTM5-hok. De overige hokken telden allen minder dan zes broedparen. In totaal werden er 665 broedparen over ongeveer 900 km² in kaart gebracht. Zie figuur 2 voor dichtheid territoria Geelgors.

Voor 27 UTM5-hokken kon een vergelijking gemaakt worden tussen de resultaten van deze inventarisatie en die van de voorbije atlasperiode (2000-2002). De populatie in het Pajottenland kende een licht neerwaartse trend, terwijl de populaties in het Hageland en Droog Haspengouw onveranderd bleven. Voor de Brabantse Leemstreek en Noordwest-Brabant werden te weinig UTM5-hokken geteld voor een statistische analyse (zie Tabel 1). Voor de provincie Vlaams-Brabant in zijn geheel werd er geen verandering t.o.v. de atlasperiode vastgesteld. In totaal werden over de 27 UTM5-hokken in 2010 465 broedpaar aangetroffen t.o.v. 481 in 2000-'02, een beperkt verschil.

Aantalsveranderingen, zowel toe- als afname, vonden verspreid over de provincie plaats. In het Pajottenland werd voornamelijk een (sterke) afname waargenomen, terwijl in het oosten van de provincie vooral lokale verschuivingen werden vastgesteld (Figuur 3). Waar in het ene UTM5-hok een afname van 18 territoria werd vastgesteld, werden elders een toename van 30 en zelfs 45 territoria opgetekend. Globaal werd een verspreide afname min of meer gecompenseerd door een sterke toename in vijf UTM5-hokken.

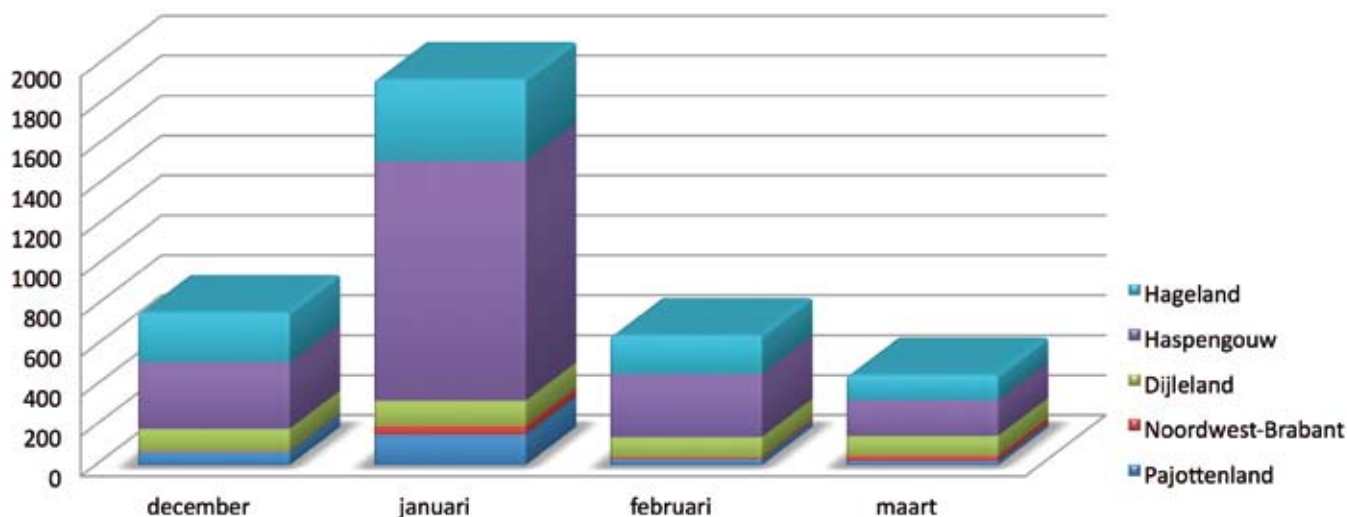
Simultaantellingen

In navolging van de simultaantellingen van Grauwe Gorzen werd in 2009-'10 ook de winterpopulatie Geelgorzen in Vlaams-Brabant in kaart gebracht. Hierbij werden de aanwezige Geelgorzen op dezelfde dag op verschillende plaatsen simultaan geteld om te vermijden dat verschuivende groepen dubbel werden geteld.

Er werden zeer grote groepen overwinterraars waargenomen gedurende deze gelijktijdige wintertellingen. De grootste groep telde minstens 800 exemplaren en werd waargenomen op een nieuw akkerreservaat van 2 ha in Hoegaarden. Elders in Droog Haspengouw werden nog groepen van meer dan 100 Geelgorzen gezien: nl. 230 in Kuntich en 150 in Outgaarden. In het Hageland werden op vijf verschillende locaties

Tabel 1:
Overzicht aantal territoria per regio, verschil over alle 5x5 km UTM-hokken per regio en trend (significantieniveau volgens Wilcoxon signed rang tests).

Regio	Werkgroep	# 5x5 km UTM-Hok	2000-'02	2010	Verskil	Trend
Pajottenland	VWG Citrinella	9	98	50	-48	trend tot afname (p=0,09)
Brabantse Leemstreek	NWG Dijleland	3	110	130	20	/
Noordwest Vlaams-Brabant	VWG Noordwest-Brabant	2	0	0	0	/
Hageland	VWG Oost-Brabant	9	169	177	8	Geen verandering (p=1)
Droog-Haspengouw	VWG Oost-Brabant	4	104	108	4	Geen verandering (p=0,61)
Vlaams-Brabant		27	481	465	-16	Geen verandering (p=0,26)

Figuur 4:
Resultaat simultaantellingen Geelgors in de winter van 2009-'10 over de verschillende regio's. In het Hageland en Droog Haspengouw werden grote groepen overwinterende Geelgorzen (tot meer dan 800 exemplaren) aangetroffen.

relatief grote groepen (gem. 49 Geelgorzen) overwinteraars gevonden, met een uitzonderlijke groep van ongeveer 200 individuen in Tielt. In het Pajottenland en de Brabantse Leemstreek werden er op minder locaties overwinteraars gevonden en werden lagere aantallen opgetekend (mediaan 15 ex). De 144 exemplaren in Galmaarden en minstens 200 Geelgorzen in Leefdaal waren uitschieters. Zie figuur 4 voor verloop wintergroepen per regio in de winter van 2009-'10.

Beheermaatregelen

De aanleg van akkerreservaten of akkers met wintervoer is zowat de meest toegepaste maatregel die het behoud van de Grauwe Gors, Geelgors en de Europese hamster (*Cricetus cricetus*) moet bewerkstelligen. In tegenstelling tot de Europese hamster reageren beide akkervogels en andere knaagdieren wel (relatief) positief, getuige de hoge aantallen overwinterende akkervogels en de hoge dichtheid aan muizenholen. Die holen zijn vaak afkomstig van Veldmuizen (*Microtus arvalis*) en zorgen voor hoge aantallen Blauwe Kiekendieven (*Circus cyaneus*) in de wintermaanden. Af en toe duiken er zelfs Velduilen (*Asio flammeus*) op.

Natuurpunt afdeling Velpe-Mene bouwde op ongeveer tien jaar een netwerk aan akkerreservaten uit. Dit kreeg al gauw navolging van andere natuurpunt-

afdelingen en het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) in het oosten van Vlaams-Brabant. In de regio Tienen – Hoegaarden en centraal in het Hageland werden een vijftiental akkerreservaten aangelegd (zie ook Guelinckx, 2008). Het ANB sloot bovendien beheerovereenkomsten in functie van Hamster met landbouwers af in de Brabantse Leemstreek, nl. in Leefdaal – Korbeek-Lo, die ook de akkervogels ten goede kwamen. Het westen van Vlaams-Brabant telde tot voor kort aanzienlijk minder akkerreservaten (twee percelen).

Sinds 2009 nam de oppervlakte aan overstaand graan en vogelvoedselgewas sterk toe dankzij beheerovereenkomsten 'akkervogels' die landbouwers kunnen afsluiten met de Vlaamse landmaatschappij (VLM). Om de beschikbare middelen zo optimaal mogelijk in te zetten, werden kern- en zoekzones afgebakend waarbinnen dergelijke beheerovereenkomsten prioriteit krijgen. In kernzones kunnen landbouwers steeds beheerovereenkomsten afsluiten, in zoekzones moeten ze daarentegen samenwerken met andere landbouwers vooraleer ze in aanmerking komen. Zo werden in het oosten van provincie verschillende beheerovereenkomsten 'akkervogels' afgesloten, terwijl de Regionale Landschappen Groene Corridor (RLGC) en Zenne, Zuun en Zoniën (RLZZZ) in samenwerking met landbouwers vooral in het westen van de provincie aan de slag gingen.

In Galmaarden bleef zo maar even 4 ha overstaand graan staan dankzij RLZZZ, en RLGC realiseerde een 12-tal graanranden ten noorden van Brussel, voornamelijk in Asse en Zemst. De VLM zorgde in samenwerking met verschillende landbouwers voor meer dan 50 ha aan overstaand graan of vogelvoedselgewassen, en ongeveer 30 ha aan gemengde grasstroken in Vlaams-Brabant. Gemengde grasstroken moeten meer nestgelegenheid en dekking bieden.

Verbetering van het broedbiotoop wordt veel minder gericht toegepast. Waar er zich kansen voordoen, worden haag- en houtkanten aangelegd, o.a. door middel van beheerovereenkomsten 'aanleg en onderhoud kleine landschapselementen'. Lokaal worden wel eens haagplantaties door Natuurpunt georganiseerd. In Boutserssem en Hoegaarden werden bij de uitvoering van verschillende ruilverkavelingen relatief grote natuurgebieden met kilometers aan haagkanten te midden van landbouwgebieden gerealiseerd. In de gemeentes Linter en Landen daarentegen zorgden ruilverkavelingen van de 'oude stijl' ooit voor het verdwijnen van heel wat geschikt broedbiotoop.

Impact van beheer op de winterpopulatie

Wintergroepen Geelgors worden in de late herfst vaak op stoppelvelden waargenomen. Naarmate de winter vordert, worden grote concentraties Geelgorzen aangetroffen op percelen met wintervoer in tegenstelling tot op intensieve akkers, waar dan zo goed als geen Geelgorzen worden gevonden. Ariz & Koks (2008) toonden een significant verschil aan van het aantal overwinteraars op percelen mét en zonder overstaand graan. Het gemiddelde aantal overwinterende Geelgorzen in deze studie nam dan weer significant toe met de oppervlakte overstaand graan (log) per overwinteringslocatie.

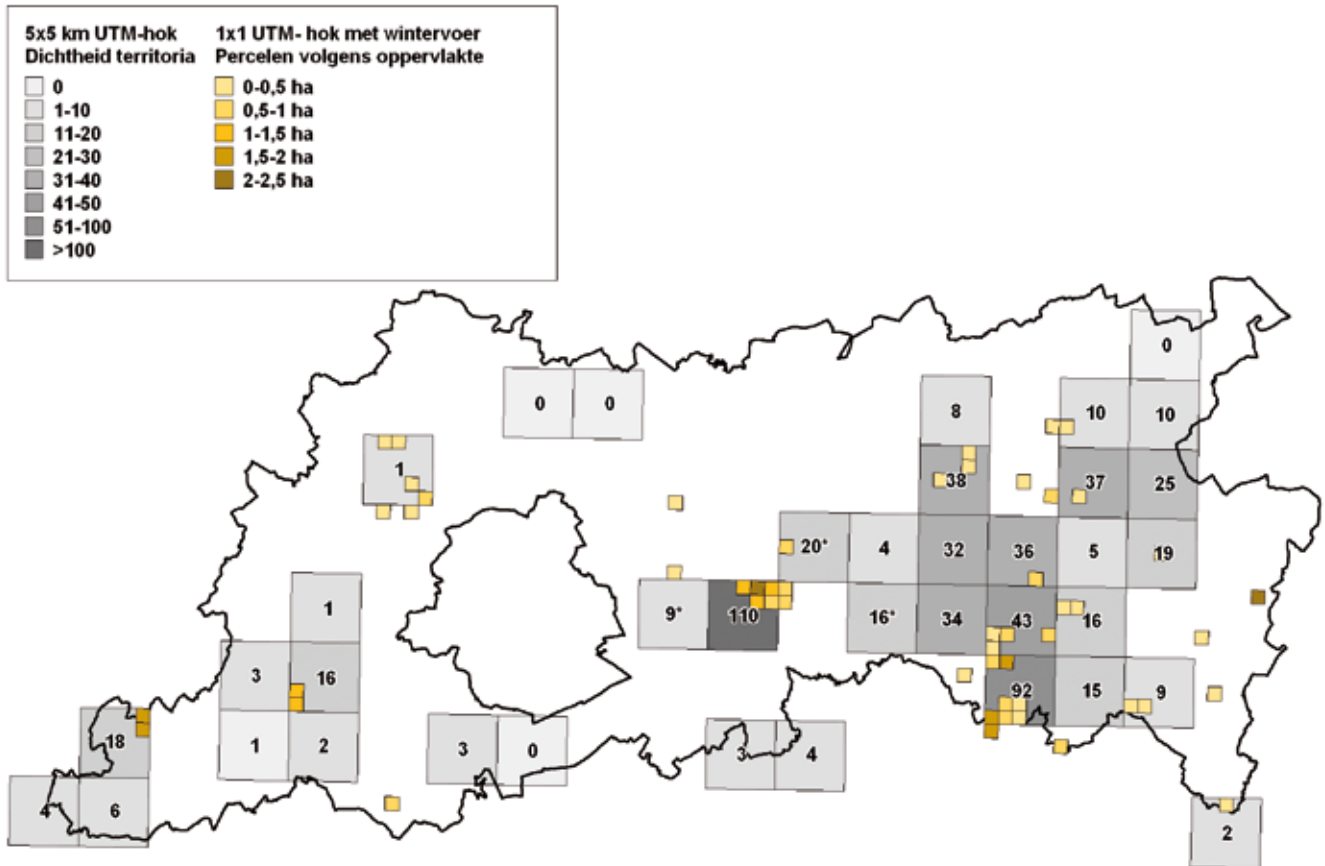
Nieuwe percelen worden relatief makkelijk gevonden, zo ook in Galmaarden. Een redelijk groot deel van de aanwezige broedpopulatie kwam zich hier in de winterperiode voeden met de voorziene granen. In Noordwest-Brabant waren de graanranden het eerste jaar niet al te succesvol maar in de daaropvolgende winter werden er wel groepen van meer dan 20 Geelgorzen en 11 Grauwe Gorzen waargenomen, wat toch opmerkelijk is zo ver buiten gekend broedgebied van beide soorten. In het oosten van Vlaams-Brabant worden al meerdere opeenvolgende jaren grote groepen overwinteraars waargenomen. Er wordt algemeen aangenomen dat de percelen met wintervoer (Figuur 5) voor een hogere winteroverleving van de Geelgors en Grauwe Gors zorgen.

Impact van beheer op de broedpopulatie

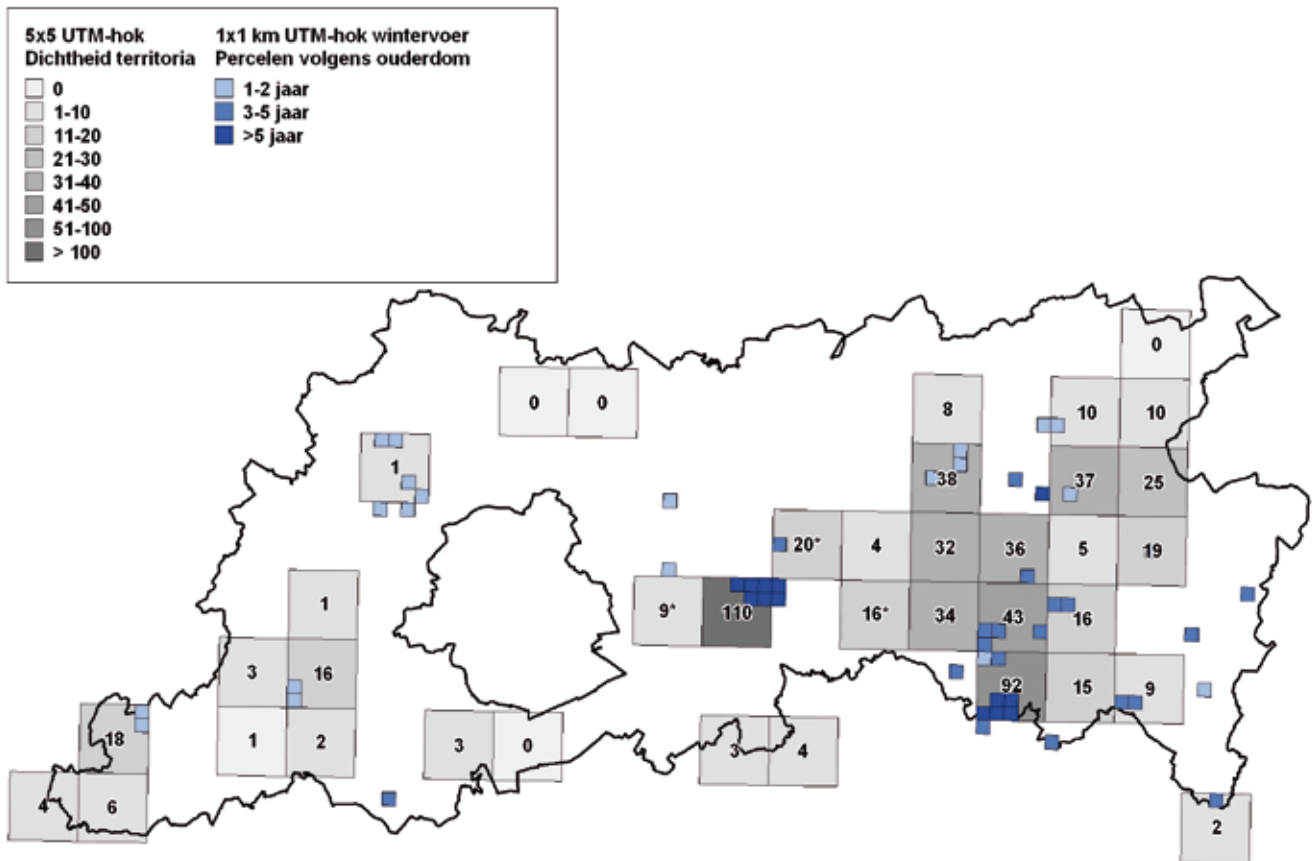
In Hoegaarden en Leefdaal werden dichtheden van respectievelijk 13 en 15 territoria Geelgors per km² genoteerd. Guelinckx (2008) vond in Hoegaarden dichtheden van meer dan 20 per km². Dergelijk hoge aantallen werden in de onderzochte UTM1-hokken in 2010 niet waargenomen. Vrijwilligers merkten daarentegen wel een lichte toename van

Figuur 5:
Geelgorzen verzamelen in de winter o.a. op het akkerreservaat aan de Silberberg.
Foto: Marc Herremans

Figuur 6a:
Dichtheid territoria Geelgors per 5x5 km UTM-hok over 1x1 km UTM-hok met een oppervlakte overstaand graan. De kleurtinten geven categorieën oppervlakte weer.

Figuur 6b:
Dichtheid territoria Geelgors per 5x5 km UTM-hok over 1x1 km UTM-hok met ouderdom percelen met overstaand graan. De kleurtinten geven categorieën ouderdom weer.

het aantal territoria nabij percelen met wintervoer op. Wouter Faveyts meldde dat verschillende zingende mannetjes zelfs eerder gedegradeerde haagkanten nabij de graanakkertjes in Galmaarden verkozen dan grote slee- en meidoornhagen verderop gelegen. In Kuntich, Tienen, was de dichtheid aan territoria op minder dan 1 km van een graanakker aanzienlijk hoger dan elders op het akkerplateau. Rondom andere graanakkertjes, enkele kilometers verderop geleden, werden opnieuw hogere dichtheden Geelgors genoteerd.

Er werd alvast een significante correlatie vastgesteld tussen het aantal territoria en de oppervlakte aan wintervoer (log) per UTM5-hok. Ter hoogte van de Hoegaardse akkerreservaten werden 92 territoria over minder dan 25 km² in kaart gebracht. In Leefdaal – Korbeek-Dijle werden maar liefst 110 territoria/25 km² gevonden, een toename van zo maar even 45 territoria t.o.v. de atlasperiode. Deze hoge aantallen

werden niet toevallig opgetekend daar waar al meerdere opeenvolgende jaren grote oppervlaktes wintervoer voorhanden zijn (Figuur 6a en 6b). Er waren ook UTM5-hokken met hoge dichtheden zonder percelen wintervoer, maar deze lagen vaak naast hokken met een grote oppervlakte overstaand graan. In de Brabantse Leemstreek, het Hageland en Droog Haspengouw worden de grootste concentraties broedende Geelgorzen niet enkel gevonden waar de grootste oppervlakte overstaand voorhanden is, maar ook daar waar die al meerdere opeenvolgende jaren beschikbaar is (Figuur 6b).

Lokaal zorgen bepaalde graanakkertjes, door hun extensieve karakter en hun ligging in kleinschalig landschap, waarschijnlijk ook voor een hoger aanbod aan zomervoedsel en nestgelegenheid (Figuur 7). Maar ook nabij meer intensieve akkers met wintervoer lijken na verloop van tijd

Figuur 7:

Een graanakkertje omringd door hout en haagkanten. Ondanks het feit dat de Geelgors in het grootste deel van het noordwesten van Vlaams-Brabant verdwenen is, hoopt men zo de terugkeer van de Geelgors te realiseren.

Foto: René De Boom

meer Geelgorzen te broeden. In UTM5-hokken die sinds de atlasperiode een hoger aantal territoria laten optekenen, ligt quasi steeds een perceel met wintervoer, terwijl in hokken met lagere aantallen broedparen geen oppervlakte wintervoer aanwezig is. Dit impliceert dat akkerreservaten en percelen onder beheeroverkomst 'graanrand' en 'vogelvoedselgewassen' een (zeer) positieve impact (kunnen) hebben op lokale broedvogels. In de ruime regio van Hoogstraten resulteerde de combinatie van meer broedbiotoop en enkele graanakkertjes in een evolutie van minder dan vijf tot meer dan 50 broedparen op slechts enkele jaren.

Een mannetje Geelgors in een haagkant. Een niet al te zeldzame verschijning in Vlaams-Brabant, in tegenstelling tot grote delen van Vlaanderen.

Foto: Pierre Manuel Delos Esteves

Conclusies

Tientallen hectares akker lagen in 2011 onder beheerovereenkomst 'akker vogels', een enorme toename t.o.v. de winter van 2009-10. Dergelijke beheerovereenkomsten zullen waarschijnlijk een positieve invloed hebben op de populatie Geelgors, maar kunnen hoofdzakelijk in het zuidoosten van Vlaams-Brabant worden afgesloten. Elders in de provincie zijn veel minder kern- en zoekzones afgebakend. Hier zijn Geelgorzen aangewezen op acties van Regionale Landschappen, Natuurpunt en het ANB.

Er zijn ondertussen tal van aanwijzingen uit binnen- en buitenland dat akkers met wintervoer een positieve invloed hebben op de winter- en broedpopulaties van verschillende soorten gorzen. Waar akkers met wintervoer werden aangelegd, bleef de populatie Geelgors min of meer stabiel of nam ze toe. Waar geen overstaand graan voorhanden was, nam de lokale populatie (sterk) af.

De aanleg van akkers met wintervoer is echter een relatief dure maatregel en vereist tevens een goede samenwerking met landbouwers. Het verwezenlijken van een netwerk aan akkerreservaten binnen- en buiten natuurgebied is daarom niet altijd evident en een 'kosten-batenanalyse' bleek meer dan welkom. De projectresultaten zijn alvast positief en geven hopelijk een extra impuls aan de reeds ingeslagen weg.

Referenties

- Aritz J. & B.J. Koks. (2008).** Het gebruik van graanranden in de winter door akkervogels en andere soortgroepen. Onderzoeksrapport pilot Noordoost Nederland voor winter 2007-2008.
- Guelinckx, R., (2008).** Graan voor Gorzen; een succes van akkerreservaten. Brakona jaarboek 2006-2007. pp 82-99.
- Jacob, J.-P., Dehem C., Burnel, A., Dambiermont, J.-L., Fasol, M., Kinet T., van der Elst, D. & Paquet, J.-Y. (2010).** Atlas des oiseaux nicheurs de Wallonie 2001-2007. Série << Faune – Flore – Habitats >> n° 5. Aves et Région wallonne, Gembloux. 524 pages.
- Rutten, J. (2004).** In: Vermeersch, G., A. Anselin, K. Devos, M. Herremans, J. Stevens, J. Gabriëls & B. Van Der Krieken. Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000 – 2002: 452-453. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 496 pp.
- Lewylle I. & Veraghtert W. (2010).** De Geelgors in Vlaams-Brabant – Verspreiding en beheer. Rapport Natuur. Studie 2010/09. Mechelen.
- www.vlm.be**

Auteur

Iwan Lewylle

projectmedewerker Natuurpunt Studie

Coxiestraat 11

2800 Mechelen

iwan.lewylle@natuurpunt.be

015 77 01 63

